

Reine Razernij: Een preek over het waagstuk van de preek

“Slechts drie soorten van mensen” zijn er, zo schrijft Miskotte in de inleiding van zijn *Edda en Thora* (pag. 16), namelijk: *heiden, joden en christenen*”. Het zal een rode draad worden in zijn verdere oeuvre. Het is met deze drieslag dat Miskotte zijn preek over de “reine razernij” inzet: “In de rechtszaal waar Handelingen 26 ons brengt, zien wij tezamen heidendom, jodendom en... ja, wat? christendom? Als u wilt, al is het woord eigenlijk niet juist; het is beter om te zeggen: het christelijk belijden.”

De Miskottiaanse drieslag “heiden, jood en christen” is anno 2022 bepaald niet onomstreden. Maar dat is niet omdat Miskotte hier een al te zelfbewust en triomfantelijk christendom zou representeren, dat zichzelf in deze drieslag zou bestempelen als eind- of hoogtepunt van een, al of niet dialectisch verstaan, religieus ontwikkelingsproces. De reserves die doorklinken in de eerste regels van onze preek zijn bij Miskotte fundamenteel. “Wie zich bekéért tot Christus, is schuw van de naam christendom” schrijft Miskotte in 1946 in de eerste jaargang van *In de Waagschaal*¹. De ware pijntrigger in de drieslag gaat dieper. Zoals bekend zal zijn, gaat het in Miskotte’s drieslag om een aan Max Brod en Franz Rosenzweig ontleend fenomenologisch onderscheid tussen drie bovenpersoonlijke, fundamentele geesteshoudingen, zijnswijzen. Bovendien worden in deze termen niet ‘de ander’ beschreven, maar gaat het bij Miskotte om ‘ons jodendom’ en ‘ons heidendom’. Maar terecht wijzen hedendaagse critici erop dat de grens tussen typering en stereotypering flinterdun is. Zeker als de door Miskotte gebruikte types, zowel ‘heidendom’ als ‘jodendom’, uiteindelijk negatief van aard zijn (Peter Tomson spreekt begrijpelijk van een ‘antitype’²).

De drieslag ‘heiden, jood en christen’ is fundamenteel in *Het waagstuk van de prediking*, het opstel dat we tegenwoordig kennen als vierde en laatste opstel in de bundel *Om het levende woord* (1948). In de oerversies van *Het waagstuk*, daterend uit 1929 (Meppels kerkblad) en 1931 (Haarlems kerkblad) komt de drieslag nog niet voor. Als *Het waagstuk* in 1941, midden in de oorlog dus, als zelfstandige uitgave in boekvorm verschijnt, is de drieslag door Miskotte even kunstig als fundamenteel en zelfs structurerend dwars door de oertekst heen gevlochten.

Preken in ‘bezet gebied’, dat is waar het in het boekje over zal gaan, aldus de inleiding. In bezet gebied, te midden van de nazipropaganda³, telt elk woord. Voor lezers van 2022 is het eens te meer nagenoeg onbegrijpelijk hoe Miskotte júist in die uitgave van 1941 zonder nader commentaar een zin kan schrijven als: “Ik geloof, dat wij dit ‘gebrek-aan-ernst’ inderdaad als het “joods” gevaar kunnen aanmerken...”⁴ (en hiervan ook nog eens in de uitgave van 1948 geen woord terugneemt...). Óns lukt het, tachtig jaar na dato, niet meer om deze woorden, ondanks de bij nader inzien andere grammaticale inbedding, níet woordelijk te associëren met de nazipropaganda van diezelfde dagen. Dat ondertussen Miskotte in het gewraakte citaat impliciet verwijst naar een passage van Franz Rosenzweig, waar deze in zijn *Stern der Erlösung* spreekt van ‘die jüdischen Gefahren’, heft vervolgens de pijn en de kritiek niet op, maar betekent wel dat ook in de kritiek het laatste woord niet gesproken kán zijn.

---

¹ K.H. Miskotte: *VW* 1, 61.

² P.J. Tomson: *K.H. Miskotte in das heutige jüdisch-christliche Gespräch*, in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 44(1990)15-34.

³ “De werkingen van het gesproken woord zijn zeker begrens, maar binnen deze grenzen onvergelykelyk, zoals de jongste ervaringen o.a. met de nazi-propaganda ons opnieuw leerden”, zo schrijft Miskotte reeds in 1934, in *Opmerkingen over theologische exegese*, dat onder de titel *De opdracht van de exegese* in 1948 eveneens in *OLW* zal worden opgenomen (*OLW*, 92. In de versie van 1934 kent de geciteerde zin nog een tegenwoordige tijd).

⁴ *OLW*, 255 – 1948 editie.

Deze problematiek is tekenend voor de complexiteit van onze tijd. En er is geen weg omheen. Maar we doen iets verkeerd als al dit weten nu het lezen van deze prachtige preek in de weg zou gaan staan. Misschien zelfs kan het omgekeerd werken... In onze preek, die door Berkhof beschouwd werd als 'een top in Miskotte's oeuvre'⁵, komen namelijk de genoemde typologieën tot leven, beter: komen de zijns gestalten tot leven. En misschien kan precies dát ons lezers van 2022 helpen. Mogelijk kan de speelse manier waarop in de preek de genoemde drieslag haast tot een rollenspel wordt uitgewerkt ons helpen om iets meer los te komen van de ogenschijnlijk ideologische zwaarte in de typologieën, om eens te meer ons te laten voeren tot de bedoelde persoonlijke herkenning. Bij *close reading* blijkt overigens onze preek⁶ in feite al helemaal in de (1941) tekst van *Het waagstuk* te worden aangekondigd. "O, zuiverste razernij"⁷, zo klinkt onder het kopje 'het wonder van de verandering'⁸. In de subtiele wijze waarop deze twee woorden daar door Miskotte haast in het voorbijgaan (zonder enige verdere verwijzing naar de Handelingen-tekst) worden gebruikt klinkt, tot in het uiterste gecompriemd, onze hele preek al door. Op tal van kostbaarheden zou ik nu vooraf nog kunnen attenderen. Op de homiletisch m.i. briljante vondst om 'Jan Publiek' een rol te geven in het spel, en wel met name de rol van 'gemompel op de tribune' en vertegenwoordiger van het 'gezond verstand, dat desnoods alles gelooft, alleen maar niet de dood-van-de-dood'. Op prachtige formuleringen als 'ziek van gezondheid en vitaliteit' (de 'heiden' Festus) versus 'krank van het geweten en een oor voor het suizen van de tijd' (de 'jood' Agrippa). Op eindeloos betekenisrijke tussenopmerkingen als de "reine razernij die de 'Reine Vernunft' fundeert"... Op de even confronterende als meeslepende alomvattende dialectische beweging van het geheel, waarmee Miskotte ons laat beleven (!) dat Paulus alleen vanuit de Opstanding over de Opstanding kan spreken, maar hoe vervolgens de absurditeit van de Opstanding de absurditeit van het zijnde ontmaskert... en dragen kan... en daarmee de liefde, de vrede en het recht draagt... Het is allemaal niet nodig. Op z'n best is mijn aanbeveling een verdubbeling. Lees gewoon eerst Handelingen 26. En daarna de preek. Neem daarbij wel de tijd. De preek telt 9500 woorden. In mijn spreektempo zou ik er misschien wel anderhalf uur over doen. Maar het leest als een trein. In 'bezet gebied' telt elk woord. En élk woord van deze preek leeft. Woord voor woord laat deze preek je zo, met zekerheid, niet onberoerd.

Jaco Zuurmond

---

⁵ G.G. de Kruijff, *Heiden, Jood en Christen. Een studie over de theologie van K.H. Miskotte*, 57

⁶ De preek werd waarschijnlijk gehouden op 3 september 1944.

⁷ In onze preek zal tweemaal sprake zijn van 'je reinste razernij'.

⁸ *OLW* (1948) pag. 282 / *Het waagstuk van de prediking*, 1941, pag. 49.